

# **Ivan Svetlik, Drago Kos, Katja Boh, Zdravko Zrimšek NEFORMALNO DELO Delavska enotnost, Ljubljana 1988**

V izkušnjah vsakdanjega življenja se nam kažejo neformalne aktivnosti in neformalna sfera nasploh kot nekaj vseskozi navzočega in vendar obdanega z nekakšnim dvomom in nelagodjem, ki ves povojni čas spremlja tiste aktivnosti posameznikov, ki so se izmuznile formalnim institucijam in njihove-mu poslanstvu pri graditvi socialističnega sveta. Za razliko do teh institucij, pri aktivnostih le-teh – natanko normiranih in planiranih – se vselej nekaj za-tika, se neformalna sfera kaže kot tista, v kateri stvari potekajo gladko. Ta razlika med obema sferama se v času krize, kot je današnja, kaže še bolj pla-stično, razmah neformalnih aktivnosti pa razumemo predvsem kot odgovor na to krizo, ki je pravzaprav kriza formalnih institucij sistema. Toda, ali so neformalne aktivnosti res le merilo krize formalnih institucij, njihovo krizno dopolnilo? Knjiga Neformalno delo, ki pred bralce stopa prav v času največje krize in ki prinaša vrsto novih spoznanj o neformalnih aktivnosti v takem času, pa hkrati z neformalnih aktivnosti odgrinja tudi to »krizno« tančico in jih kaže v veliko širših razsežnostih.

Prvo poglavje knjige govori o delu. Izhajajoč iz kompleksnega pojmo-va-nja dela Ivan Svetlik tu analizira cepitev v formalno in neformalno delo skozi razvoj delitve dela in njene institucionalizacije. Ob analizi razvoja institucio-nalne delitve dela ter z refleksijo sodobnih trendov pokaže na zmotnost pre-pričanja o zaposlenosti kot univerzalni formi dela. Nasprotno, celo znotraj formalnega dela se ob zaposlenosti pojavlja tudi samozaposlenost – v zgod-nejših obdobjih dominantna oblike, kasneje usihajoča, v zadnjih desetletjih pa znova v vzponu. Ob teh dveh oblikah formalnega dela Ivan Svetlik analizi-ra tudi neformalno menjava dela in samoprodukcijo. Ugotavlja, da družbena proizvodnja pravzaprav poteka hkrati v več podsistemih, le da njeno težišče prehaja z enega na drug podsistem. V tem je tudi možnost sodobne renesan-se neformalnega dela.

Drugo poglavje z naslovom »Neformalne dejavnosti in prostorski razvoj« v analizo različnih oblik dela vpeljuje prostorsko dimenzijo. Tu Drago Kos v zgodovinski perspektivi analizira dihotomijo delo–bivanje ter razcep v podsi-stema produkcije in reprodukcije ter temu ustrezni prostorski korelat – loči-tev v delovno in bivalno okolje, kar poteka tudi s transformacijo družinskih funkcij. Avtor samo konceptualno ločevanje produktivnih in reproduktivnih funkcij problematizira tudi s pojavom novih tehnologij, ki znova uvajajo delo na domu. Temu pojavu in njegovim raznoterim socialnim učinkom Drago Kos namenja veliko pozornost ter bralca seznani z novjšimi dognanji, ki se upirajo mistifikaciji dela na domu. Sklepni del poglavja je namenjen proiz-vodnji grajenega prostora – natančneje stanovanj. V analizi zidave stanovanj izhaja iz štirih kategorij taksnomoskega modela, ki sestoji iz dveh dimenzij: formalno/neformalno ter legalno/nelegalno. Največ pozornosti nameni črni – tj. nelegalni, neformalni graditvi ter pokaže na to, da je njen obstoj pravza-prav strukturno pogojen, represivne sistemske reakcije nanjo pa obsojene na neuspeh.

V tretjem poglavju, ki nosi naslov »Neformalna proizvodnja dobrin in storitev v primarnih skupnostih« Katja Boh analizo usmerja v »antropono-

mično« proizvodnjo, torej v sklop dejavnosti, ki sodijo v domeno »reprodukcije ljudi«. Prehajanje teh dejavnosti iz družinskega gospodinjstva v formalne in profesionalizirane institucije analizira v zgodovinski perspektivi, ki nakazuje tudi notranje meje tega procesa. Te se kažejo v upadanju »socializacijske evforije«, ki se danes umika priznanju, da ta proizvodnja lahko teče hkrati ali izmenično v obeh sferah – v zasebni in javni. V sodobni krepitvi neformalne gospodinske proizvodnje, ki jo spremlja tudi povečano zanimanje zanjo, avtorica vidi tudi odgovor na krizo državne blaginje; institucije so v izvajanju teh funkcij ujete v matriko moči, ki za prejemnike postaja vse manj sprejemljiva. V sklepnem delu poglavja Katja Boh govori o prihodnosti domače proizvodnje in izpostavlja dilemo, ali je pri nas nadaljnje premeščanje različnih funkcij »nazaj« v družino sploh realno, saj se je v kriznih časih obseg družinskega dela že povečal do tiste mere, da se zdijo družinski viri že izčrpani.

V poglavju »Ponovno odkrivanje neformalnega dela« Ivan Svetlik analizira sodobne razloge porasta neformalnega dela ter njegovega prevrednoteanja. Konceptom, ki v razmerju med neformalnim delom in formalno ekonomijo vidijo predvsem antagonizem, postavlja nasproti tiste, ki poudarjajo njuno komplementarnost. Slednji koncepti tudi bolje odgovarjajo na izzive, ki jih pred moderne družbe postavlja problem brezposelnosti. Zdi se namreč, da je širjenje formalne ekonomije in vključevanje novih dejavnosti, ki bi zagotavljale polno zaposlenost, vse manj mogoče. Ivan Svetlik pri tem opozarja na notranjo krizo tercialnega sektorja: ta po produktivnosti ne dohaja drugih sektorjev, vendar pa tudi težnje za povečanjem produktivnosti le-tega na drugi strani porajajo kritiko, saj storitve s standardizacijo, specializacijo in tipizacijo postajajo vse manj kakovostne. Rešitev tega protislovja avtor vidi v krepitvi neformalnega sektorja. Ta trend avtor dokumentira z vrsto raziskav, ki v zahodnih državah ugotavljajo porast samooskrbe, samoprodukcije in drugih oblik neformalnega dela. Pri tem opozarja tudi na druge razsežnosti, saj za razliko do aktivnosti v formalnem sektorju odpira tudi možnosti za kreativnost, avtonomijo, samopotrditev, socialno inovacijo.

V poglavju, ki sledi, Ivan Svetlik podaja rezultate empirične raziskave o neformalnem delu v Sloveniji. Obravnava tele oblike neformalnega dela: delo v gospodinjstvu, plačano neformalno delo, popoldansko kmetovanje, samograditeljstvo ter vrtnarjenje. Ugotavlja splošni obseg teh aktivnosti in slovenski populaciji ter v spolnih, starostnih in izobrazbenih subpopulacijah. Neformalno delo opazuje tudi znotraj različnih zaposlitvenih kategorij, nadalje v razmerju do mobilizacije drugih neformalnih virov, ugotavlja njegov vpliv na materialni položaj posameznikov, povezavo z družbenopolitičnim položajem, prostorsko mobilnostjo ter s počutjem in skrbjo za zdravje. Podana je vrsta zanimivih podatkov, ki jih, žal, spremljajo nekolikanj skopa metodološka pojasnila. Avtor tudi navaja vrsto zanimivih ugotovitev in domnev.

Predzadnje poglavje knjige je namenjeno dopolnilnemu delu. Tu Zdravko Zrimšek najprej podaja izčrpno definicijo in klasifikacijo različnih oblik dopolnilnega dela kot tiste dejavnosti, ki je pridobitno usmerjeno in poteka zunaj sistema zaposlenosti ali samozaposlenosti. Podaja tudi izsledke empirične raziskave o pogostnosti različnih oblik dopolnilnega dela, o njegovih »uporabnikih«, o njegovem razmerju do družbenega servisa ter do osnovnega dela in dohodka populacije. Na koncu govori o prihodnosti raznoterih oblik dopolnilnega dela ter o nujnosti prehoda »črne« ekonomije v »belo«.

V sklepnem poglavju knjige Ivan Svetlik piše o prihodnosti neformalnega dela. Napoved razvojnih možnosti neformalnega dela utemeljuje z ocenami in izdelanimi razvojnimi scenariji, po katerih se poskusi ponovne vzpostavitve sistema polne zaposlenosti kažejo kot utopični. Povečevanje obsega

neformalnega dela je eden izmed globalnih razvojnih trendov, njegovo uveljavljanje pa pomeni prehod od dominacije in ekskluzivizma zaposlenosti k pestrejši, pluralnejši strukturi dela in proizvodnje. Tako naj bi se oblike od-tujenosti, značilne za formalno delo, zmanjšale. Družbeni regulaciji neformal-nega dela, od česar je odvisna uresničitev teh obetov, Ivan Svetlik namenja sklepni del poglavja in izpostavlja ključne točke prihodnje regulacije nefor-malnega dela pri nas.

Po predstavitvi posameznih poglavij pa še nekaj besed o vtisu, ki ga knji-ga zapušča kot celota. Zdi se, da kaže vse prednosti in tudi pomanjkljivosti, ki so običajne za zbornik tekstov. Posamezna poglavja so zaokrožena in se bere-jo dokaj neodvisni teksti. Zato se knjiga kot celota ne more izogniti ponav-ljanju, do katerega prihaja v tematizaciji pojavov, kot so kriza države blagi-nje, transformacija družinskih funkcij ali vpliv novih tehnologij na neformal-no delo. Vendar pa »neodvisnost«<sup>1</sup> poglavij bralcu ponuja tudi nekaj drugega: vpogled v pluralnost možnih načinov obravnavanja neformalnih aktivnosti in njihovih razsežnosti v različnih segmentih družbene reprodukcije. Skrat-ka, neformalno delo se kot predmet analize vzpostavlja na različne načine, ki dopuščajo in omogočajo večplastnost razumevanja tega pojava.

Knjiga je izredno prodorna v obravnavi razvojnih trendov neformalnega dela v prihodnosti in prepričljivo pokaže, da je neformalno delo nujen, če ne že osrednji element dolgoročnih razvojnih družbenih scenarijev. Tudi kar za-deva nove modele razlage današnjih razsežnosti neformalnega dela v postin-dustrijskih družbah je knjiga izredno informativna. Vendar pa na dilemo, ali in v kolikšni meri ti modeli razlagajo tudi današnje pojavne oblike neformal-nega dela pri nas, pravzaprav ne daje enoznačnega odgovora. Nekaj domačih empiričnih podatkov, ki jih prinaša knjiga, govori v prid taki dilemi. Če, deni-mo, raziskave v Veliki Britaniji potrjujejo Pahlavi tezi, da neformalno delo pridobiva nove razsežnosti, ki pomenijo prelom s »fordizmom«<sup>2</sup> kot načinom industrijske proizvodnje, ter namesto tega odpira prostor samoizpolnitve in samopotrditve, v gospodinjstvu pa odpravlja vsiljeno delitev dela med spolo-ma, pa domači podatki razkrivajo tudi elemente drugačne podobe neformal-nega dela: dopolnilno delo je nepogrešljiva strategija preživetja precejšnjega dela prebivalstva (Zrimšek, str. 165); delitev dela med spoloma v neformalni sferi nasploh – ter še posebej v gospodinjstvu – ohranja docela tradicionalni vzorec (Svetlik, str. 120). In če je značilnost postindustrijskih družb to, da je terciarni sektor že potegnil velik del aktivnosti iz neformalne sfere in jih ko-mercializiral (Svetlik, str. 98), se zdi, da domači podatki takega stanja še ne opisujejo, ampak takšne spremembe pravzaprav šele napovedujejo. V tem, da je že sedanji obseg družinskega gospodinjanskega dela prišel do meja dru-žinskih zmogljivosti (Boh, str. 92), da sta obseg in nabor slovenskih »na-pravi sam«<sup>3</sup> aktivnosti zares impresivna (samooskrba večine populacije sega tudi v elektrikerska in druga instalacijska dela, v popravila gospodinjstevskih aparatov in strojev, v zidarska in pleskarska dela, v popravila in vzdrževanje vozil, v tekstilna dela itd.), (Zrimšek, str. 161) ter v nedvomni nagnjenosti po-pulacije, da svoj dohodek izboljšuje z dopolnilnim plačanim delom (Zrimšek, str. 164), se kaže tudi velik potencial prehoda dela teh aktivnosti iz neformal-ne v formalno ekonomijo, seveda v zasebnem sektorju. Ob odpravi sistem-skih omejitev je pričakovati upadanje neformalnega dela na račun sprošče-nega zasebnega sektorja, torej kratkoročni trend, ki bo potekal v nasprotni smeri od napovedanih megatrendov. Zdi se, da šele ob svobodnem razvoju zasebnega sektorja neformalne aktivnosti dobijo realne razsežnosti.

Srna Mandič